

Chłopi i gospodarka folwarczno-pańszczyźniana

- Wprowadzenie
- Przeczytaj
- Symulacja interaktywna
- Sprawdź się
- Dla nauczyciela

Bibliografia:

- Źródło: *Uniwersał królewski o ustawie sejmu krakowskiego z dnia 3 marca 1518 r.*, [w:] *Teksty źródłowe do nauki historii w szkole. Polska wieś folwarczno-pańszczyźniana w XVI–XVIII wieku*, t. 18, oprac. J. Bartyś, J. Goldberg, Warszawa 1960, s. 7.
- Źródło: *Wybór tekstów źródłowych z historii państwa i prawa polskiego epoki feudalizmu. Chłopi, mieszczanie*, oprac. B. Cybulski, S. Rogowski, Wrocław 1976, s. 131–132.
- Źródło: *Ustawa sejmu piotrkowskiego przeciwko zbiegłym chłopom z 1532 r.*, [w:] *Teksty źródłowe do nauki historii w szkole, nr 18,: Polska wieś folwarczno-pańszczyźniana w XVI-XVIII wieku*, oprac. J. Bartyś, J. Goldberg, Warszawa 1960, s. 11–12.
- Źródło: *Historia Polski w liczbach. Gospodarka*, t. 2, red. F. Kubiczek, Warszawa 2006, s. 73.
- Źródło: Andrzej Nowak, *Początki kryzysu sił wytwórczych na wsi wielkopolskiej w końcu XVI i pierwszej połowie XVII wieku (na przykładzie województwa kaliskiego)*, Warszawa 1975, s. 232.
- Źródło: *Wybór tekstów źródłowych z historii państwa i prawa polskiego epoki feudalizmu. Chłopi, mieszczanie*, oprac. B. Cybulski, S. Rogowski, Wrocław 1976, s. 122.
- Źródło: *Statut warcki z 1422 r.*, [w:] *Teksty źródłowe do nauki historii w szkole. Sytuacja wsi feudalnej do XV wieku*, t. 7, oprac. W. Korta, Warszawa 1959, s. 26.
- Źródło: Jan Długosz, *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, [w:] *Teksty źródłowe do nauki historii w szkole. Sytuacja wsi feudalnej do XV wieku*, t. 7, oprac. W. Korta, Warszawa 1959, s. 26–27.

Chłopi i gospodarka folwarczno-pańszczyźniana

Spichlerz w Kazimierzu Dolnym nad Wisłą.
Źródło: Piotrus, Wikimedia Commons, licencja: CC BY-SA 3.0.

Schyłek średniowiecza zaznaczył się w Polsce rozwojem miast. Wzrost liczby ludności żyjącej z zawodów pozarolniczych spowodował wzrost zapotrzebowania na żywność i przyczynił się do zapoczątkowania gospodarki towarowej w polskim rolnictwie. Zwiększanie się dochodów ze sprzedaży zbóż sprawiło, że w XV w. zaczęły rosnąć dochody z gospodarki własnej. Najpierw odczuły to klasztory, które jako jedne z pierwszych w swoich dobrach organizowały folwarki. Jednocześnie w Europie Zachodniej na początku XVI w. zaczęły się pojawiać skutki napływu ogromnej ilości kruszców z Nowego Świata. Rewolucja cen przyczyniła się do gwałtownego wzrostu opłacalności uprawy zbóż w Polsce.

Źródło: Contentplus.sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Twoje cele

- Wyjaśnisz genezę gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej w Polsce.
- Przedstawisz społeczne skutki dominacji gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej w Polsce.
- Opiszesz miasta i mieszczaństwo XVI-wiecznej Polski.
- Ocenisz poziom rozwoju wytwórczości miejskiej.

Przeczytaj

Geneza i funkcjonowanie folwarku pańszczyźnianego

Pod koniec średniowiecza realna wartość dochodów szlachty, czerpanych głównie z czynszów chłopskich, zaczęła się obniżać. Było to następstwem inflacyjnego spadku wartości pieniądza oraz postępującym rozdrobnieniem majątków szlacheckich. Jednocześnie zwiększały się koszty utrzymania związane ze stylem życia szlachty. Zmierzając do podwyższenia swych dochodów, szlachta przystąpiła do bardziej aktywnego udziału w życiu ekonomicznym.

Czynnikiem sprzyjającym aktywizacji gospodarczej szlachty było pojawienie się dogodnych warunków sprzedaży produktów rolniczych. Dobra koniunktura w rolnictwie związana była z rozwojem miast w Polsce. Wzrastająca liczba ludności żyjącej z zawodów pozarolniczych powodowała wzrost zapotrzebowania na zboże. Już w końcu średniowiecza każde miasto było ośrodkiem rynku lokalnego.

Ogromny wpływ na rozwój folwarku szlacheckiego wywarła rewolucja cen, która nastąpiła w Europie Zachodniej w XVI w. Polegała ona na gwałtownym wzroście cen. Najszybciej rosły ceny produktów rolniczych, nieco wolniej wyrobów przemysłowych. Rozwój produkcji przemysłowej w Europie Zachodniej i zwiększanie się liczby ludności zatrudnionej w tym sektorze gospodarki wywoływały wzrost zapotrzebowania na polskie zboże. Handel z tymi rejonami stał się możliwy dzięki odzyskaniu przez Polskę w 1466 r. Gdańska.

Struktura podziału gruntów właściciela ziemskiego

Label : gospodarstwo chłopskie
Value : 80%
Label : folwark
Value : 20%

Opracowanie własne.

Struktura dochodu właściciela ziemskiego

Label : daniny i czynsze z łanów chłopskich
Value : 40%
Label : dochody z produkcji folwarcznej
Value : 60%

Opracowanie własne.

Bardzo ważną przesłanką rozwoju folwarku pańszczyźnianego była coraz silniejsza, w miarę rozwoju parlamentaryzmu i wzrostu znaczenia sejmu walnego, pozycja polityczna szlachty.

Uaktywnienie się gospodarcze szlachty polegało na zakładaniu folwarków, czyli dużych gospodarstw rolnych, produkujących na sprzedaż. Ze względu na spadek wartości czynszów szlachta coraz częściej rezygnowała z tej formy renty feudalnej, zamieniając ją na rentę odrobkową, nazywaną potocznie pańszczyzną. Chłopi, zamiast płacić czynsz, wykonywali w ramach pańszczyzny prace polowe w folwarku - stąd nazwa gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej. Zyski płynące z folwarków wkrótce zaczęły wielokrotnie przewyższać dochody z czynszów, co spowodowało ich szybki rozwój.

W poprzednich wiekach gospodarstwo własne pana feudalnego (tzw. rezerwa pańska) było bardzo małe i służyło zaspokajaniu potrzeb domowników. W celu powiększenia ich do rozmiarów gwarantujących duże zyski szlachta zagospodarowywała nieużytki, zajmowała działki opuszczone przez chłopów, wykupywała folwarki sołtysów. Czasem pomniejszała gospodarstwa kmieci lub przenosiła ich na grunty gorszej jakości.

Jeden z XVI-wiecznych spichlerzy zbożowych w Kazimierzu Dolnym. Jaką funkcję pełniły spichlerze budowane przy brzegach Wisły?
Źródło: Contentplus.pl, licencja: CC BY-SA 3.0.

Na obszarach silnie zurbanizowanych, gwarantujących zbyt zboża na rynku lokalnym, rozwijały się folwarki autonomiczne. W pobliżu spławnych rzek, którymi można było transportować zboże do portów morskich, rozwijały się folwarki ekspansjonistyczne, czyli specjalizujące się w produkcji na eksport. Zdecydowaną przewagę miały folwarki autonomiczne – na eksport szło zaledwie 25–30 proc. globalnej produkcji przeznaczonej na sprzedaż.

Gospodarstwo, drzeworyt w *Źwierciadle* Mikołaja Reja. Jaką wizję życia na wsi przedstawia ilustracja do dzieła Mikołajaj Reja?

Źródło: tylko do użytku edukacyjnego.

Ziemie folwarczne uprawiane były przez chłopów w zamian za prawo użytkowania ziemi, której właścicielem był szlachcic. Z drugiej strony ograniczała wyzysk chłopów, ponieważ pan nie mógł dopuścić do takiego zubożenia gospodarstw kmiecych, że nie byłyby w stanie utrzymać zwierząt pociągowych.

Skutki gospodarcze i społeczne rozpowszechnienia się folwarku pańszczyźnianego

Wprowadzenie folwarku było ważnym impulsem przyśpieszającym rozwój gospodarczy kraju. W okresie rozkwitu gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej wzrosła ogólna powierzchnia pól uprawnych. Wzmożony eksport zbóż spowodował dodatni bilans handlowy z krajami Europy Zachodniej i zwiększył polski udział w handlu międzynarodowym. Eksport zboża z Polski wzrósł średnio z około 30 tys. ton rocznie na początku XVI w. do około 80 tys. w połowie stulecia i około 130-150 tys. na początku XVII w.

miasto : 1470
tony_eksportowanego_zboża : 2220
miasto : 1490
tony_eksportowanego_zboża : 9500
miasto : 1530
tony_eksportowanego_zboża : 14000
miasto : 1557
tony_eksportowanego_zboża : 21000
miasto : 1575
tony_eksportowanego_zboża : 25300
miasto : 1583
tony_eksportowanego_zboża : 62781
miasto : 1608
tony_eksportowanego_zboża : 87378
miasto : 1609
tony_eksportowanego_zboża : 46881
miasto : 1611
tony_eksportowanego_zboża : 42949
miasto : 1618
tony_eksportowanego_zboża : 116289
miasto : 1619
tony_eksportowanego_zboża : 102981
miasto : 1634
tony_eksportowanego_zboża : 71492
miasto : 1640
tony_eksportowanego_zboża : 78985
miasto : 1641
tony_eksportowanego_zboża : 91087
miasto : 1644
tony_eksportowanego_zboża : 58891
miasto : 1648
tony_eksportowanego_zboża : 44472
miasto : 1649
tony_eksportowanego_zboża : 98128
miasto : 1650
tony_eksportowanego_zboża : 87040

Wielkość eksportu zboża przez Gdańsk w latach 1470–1650. Jakie czynniki wpływały na wielkość eksportu zboża?

Źródło: Wielka historia Polski, str. 51.

Rozwój gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej pogorszył prawne położenie chłopów. Zaostrzeniu uległo poddaństwo, obejmujące trzy formy zależności chłopa od pana: gruntową, sądową i osobistą. Najpoważniejszym aspektem poddaństwa osobistego było ograniczenie swobody wyboru miejsca zamieszkania – statuty piotrkowskie praktycznie przywiązywały chłopa do ziemi. Poddaństwo sądowe, związane z patrymonialnym sądownictwem pana feudalnego, uległo zaostrzeniu na skutek decyzji Zygmunta Starego o nieingerowaniu w spory między panem a jego chłopem. Systematycznie zwiększał się wymiar pańszczyzny. W średniowieczu było to kilka–kilkanaście dni w roku. Ustawy sejmów bydgoskiego (1520 r.) i toruńskiego (1521 r.) wprowadziły obowiązek pańszczyzny tygodniowej. W połowie XVI w. wymiar pańszczyzny wzrósł do 3 dni w tygodniu z 1 łanu. Chłopi często wywiązywali się z tego obowiązku wysyłając do pracy najętych parobków.

Wykonywana przez chłopów renta odrobkowa przyjmowała dwie formy: pańszczyzny sprzężajnej, wykonywanej przez chłopa z użyciem własnego zaprzęgu, oraz pieszej. Taka organizacja dawała szlachcie dodatkowe oszczędności – folwark nie potrzebował własnych zwierząt pociągowych i narzędzi rolniczych. Właśnie z tego powodu szlachta dbała o to, żeby dochodowość gospodarstw chłopskich nie spadła poniżej poziomu umożliwiającego im utrzymanie zwierząt pociągowych i zakupu niezbędnych narzędzi rolniczych.

Prace w ogrodzie wg XVI-wiecznej ilustracji. Opisz przedstawioną na ilustracji zagrodę.
Źródło: tylko do użytku edukacyjnego.

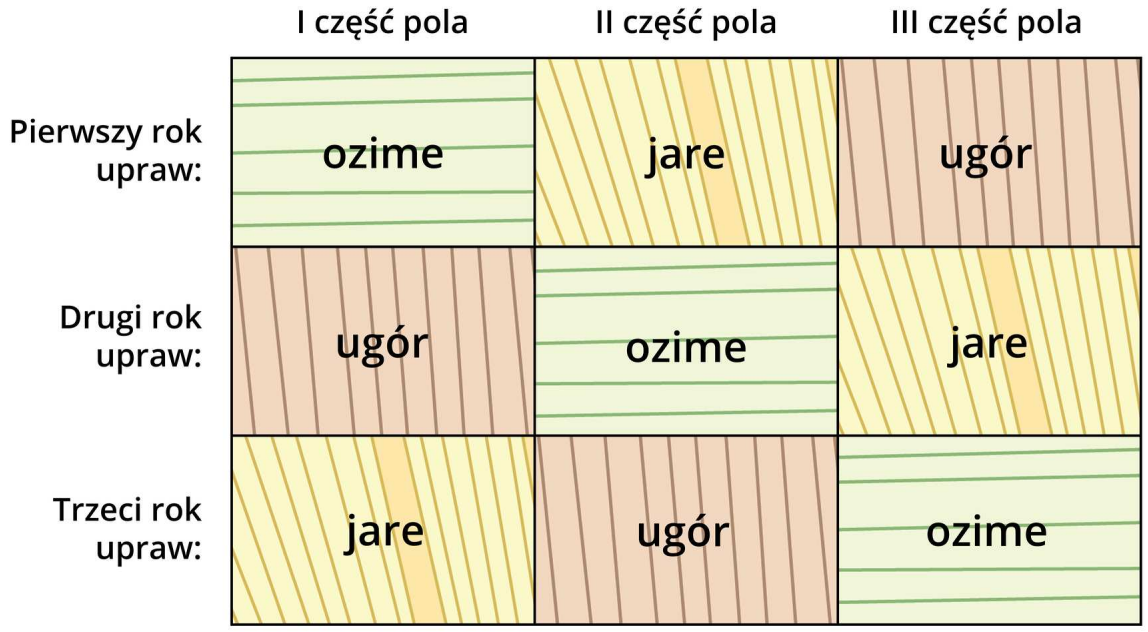

Ilustracja przedstawia XVI-wiecznych chłopów wg Jana Matejki. Opisz ich stroje.
Źródło: Jan Matejko, Wikimedia Commons, domena publiczna.

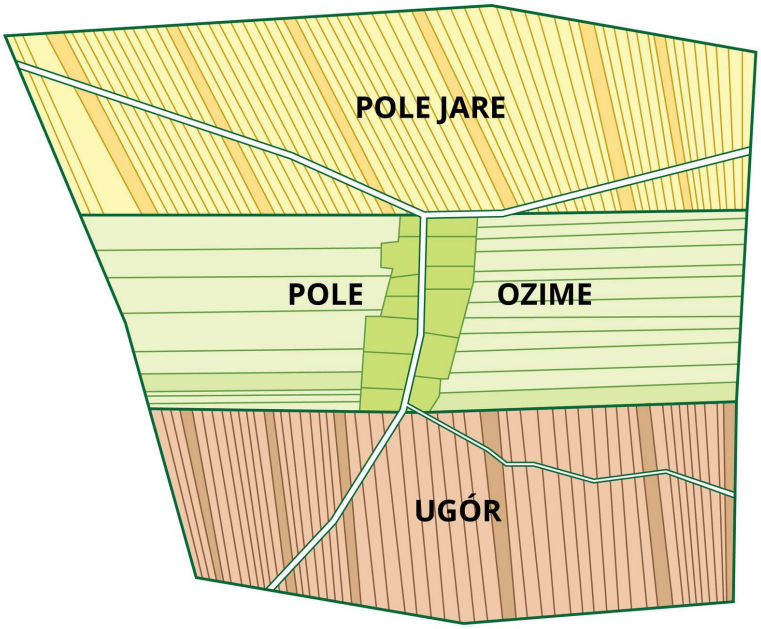
Ludność wiejska ulegała wyraźnemu rozwarstwieniu. Źródła z drugiej połowy XVI w. wymieniają trzy podstawowe typy gospodarstw chłopskich: kmiece (pełnołanowe), półkmiece (półłanowe) i zagrodnicze (średnio ćwierćłanowe). Wielkość łanu była zróżnicowana – np. w Małopolsce wynosił 23–28 ha, a na Mazowszu 16,8–17 ha. Na wsi mieszkali też dysponujący zaledwie przydomowym ogródkiem chałupnicy i bezrolni komornicy. Poza ludnością utrzymującą się tylko z rolnictwa ziemię posiadali rzemieślnicy wiejscy. Należeli do nich młynarze, kowale, szewcy i cieśle.

Ekspansja gospodarcza szlachty negatywnie odbiła się na rozwoju miast. Szlachta widziała w mieszczaństwie rywala gospodarczego i sojusznika króla w jego dążeniu do wzmocnienia władzy monarszej, dlatego powstała polityka eliminacji mieszczan z wszystkich dziedzin życia politycznego i gospodarczego. Katastrofalna dla mieszczaństwa była konstytucja z 1565 r., która zakazywała kupcom polskim wywożenia towarów krajowych za granicę. Dodatkowym ograniczeniem było również to, że tylko kupiec obcy miał odtąd prawo przywozić towary zagraniczne.

W XVI w. podniósł się poziom polskiego rolnictwa – pod względem wydajności dorównywał krajom zachodnioeuropejskim. Panującym systemem uprawy roli była trójpolówka. Zakładała ona, że pole dzielono na trzy części (stąd nazwa) i każdego roku obsiewano dwie z nich, trzeciej pozwalając na odpoczynek - zwykle zamieniano ją na pastwisko. Na uprawianych ziemiach jedną część przeznaczano jesienią na zboże ozime, drugą - na zboże jare wysiewane na wiosnę (patrz grafiki poniżej).

Schemat przedstawiający trójpolówkę. Czemu służyło takie różnicowanie upraw?
Źródło: Contentplus.pl, licencja: CC BY-SA 3.0.

Wieś ulicówka z regularnym układem niwowym. Wyjaśnij przyczyny przedstawionego na ilustracji podziału ziemi w ramach jednej wsi.
Źródło: Contentplus.pl, licencja: CC BY-SA 3.0.

Głównym narzędziem uprawy roli był drewniany pług koleśny z odkładnicą i żelaznym lemieszem. Na obszarach wschodnich stosowano sochy. W powszechnym użyciu były drewniane brony. Do zbiorów zbóż używano sierpa, a do koszenia trawy kosy.

Pług koleśny prezentowany w Muzeum Rolnictwa w Szreniawie.
Źródło: Contentplus.pl, licencja: CC BY-SA 3.0.

Na mapie gospodarczej Polski wyodrębniły się tereny wyspecjalizowane w produkcji określonego towaru. Cała północno-zachodnia Polska to region zbożowy. Natomiast na ziemiach leżących między Dniestrem a Prypecią przede wszystkim hodowano woły, które następnie przepędzane były na Śląsk. W tym rejonie najczęściej panowała gospodarka czynszowa. Na Litwie szeroko eksploatowano lasy. Do głównych towarów eksportowych należały drewno, półfabrykaty drzewne, miód i wosk. Małopolska rozwinęła wydobycie soli oraz górnictwo i hutnictwo metali.

Mapa przedstawiająca gospodarkę Rzeczypospolitej w XVI w. Którymi rzekami spławiano zboże?
Źródło: Krystian Chariza i zespół.

Słownik

czynsz

(niem. *Zins*) stałe świadczenie w pieniądzu lub produktach, jedna z form renty feudalnej, składanej panu przez chłopów w zamian za użytkowanie przez niech ziemi będącej jego własnością

folwark

(niem. *Vorwerk*) duże gospodarstwo, produkujące głównie na sprzedaż, prowadzone przez właściciela lub jego pełnomocnika, posługujące się pracą najemną lub pracą chłopów pańszczyźnianych

pańszczyzna

(od pol. pan) forma odrobkowej renty feudalnej polegająca na przymusowej pracy chłopów na rzecz pana w zamian za prawo użytkowania ziemi będącej jego własnością

poddaństwo

(psł. */ *dati* 'dać') osobista, sądowo-administracyjna i gruntowa zależność chłopa od pana feudalnego

renta feudalna

> (łac. *feudalis*) dochód uzyskiwany przez feudała od chłopów w zamian za użytkowanie przez nich ziemi, która do niego należała

Słowa kluczowe

pańszczyzna, folwark, feudalizm, gospodarka folwarczna, chłopi

Bibliografia

Dzieje Polski, pod red. J. Topolskiego, Warszawa 1977.

Grzybowski S., *Dzieje Polski i Litwy (1506-1648). Wielka historia Polski. Tom 4*, Kraków 2000.

Markiewicz M., *Historia Polski 1492-1795*, Warszawa 2004.

Morawski W., *Dzieje gospodarcze Polski*, Warszawa 2010.

Topolski J., *Polska w czasach nowożytnych. Od środkowoeuropejskiej potęgi do utraty niepodległości (1501-1795). Polska. Dzieje narodu, państwa i kultury, tom II*, Poznań 1999 r.

Cios S., *Ryby i rybactwo w dawnym Gdańsku*, „Mówią Wieki" wydanie specjalne 3/2013, *Gdańsk – miasto wielkiej historii.*

Janik M., *Czy gospodarka Rzeczypospolitej Obojga Narodów kończyła się na folwarku pańszczyźnianym?*, „Mówią Wieki" 9/2016.

Mączak A., *Gdy czerwiec polski barwił Europę*, „Mówią Wieki"

Targowski M., *Olędrzy i menonici nad Dolną Wisłą*, „Mówią Wieki" 11/2014.

Wyczański A. *Folwark szlachecki*, „Mówią Wieki"10/1964.

Symulacja interaktywna

Polecenie 1

Przeanalizuj poniższą symulację interaktywną. Przedstawia ona przeciętne roczne ceny wybranych produktów w Krakowie w okresie od XVI do poł. XVIII w. Poszczególne interaktywne elementy wykresu wymienione są nad nim. Możesz je włączać i wyłączać, zmieniając w ten sposób wygląd wykresu.
Jakie wnioski można wysnuć z tej symulacji? Zwróć uwagę, że polskie gospodarstwa eksportowały głównie żyto i pszenicę.

Twoja odpowiedź

Polecenie 2

Oceń stabilność cen bydła. W jakim okresie ceny bydła były najwyższe? Jakie wydarzenia mogły spowodować tak znaczny wzrost cen?

Twoja odpowiedź

Przeciętne roczne ceny produktów w Krakowie

Źródło danych: *Historia Polski w liczbach. Gospodarka*, tom II, wydawnictwo Głównego Urzędu Statystycznego pod red. A. Jezierskiego oraz A. Wyczańskiego, Warszawa 2006, s. 25–45.

Wojny Rzeczpospolitej

1519–1521	wojna pruska
1557	wyprawa Zygmunta Augusta na Inflanty
1561–1570	I wojna północna

1519-1521	wojna pruska
1576-1577	wojna Rzeczypospolitej z Gdańskiem
1579-1582	wyprawy Stefana Batorego przeciw Rosji
1587-1588	wyprawa Maksymiliana Habsburga po koronę polską
1600-1611	wojna polsko-szwedzka
1604-1610	dymitriady
1609-1618	wojna polsko-rosyjska
1620-1621	wojna polsko-turecka
1632–1634	wojna polsko-rosyjska
1648-1655	powstanie Chmielnickiego
1655-1660	potop szwedzki
1654–1667	wojna polsko-rosyjska
1666-1671	wojna polsko-kozacko-tatarska
1672-1676	wojna polsko-turecka
1700-1721	III wojna północna
1733-1735	wojna o sukcesję polską

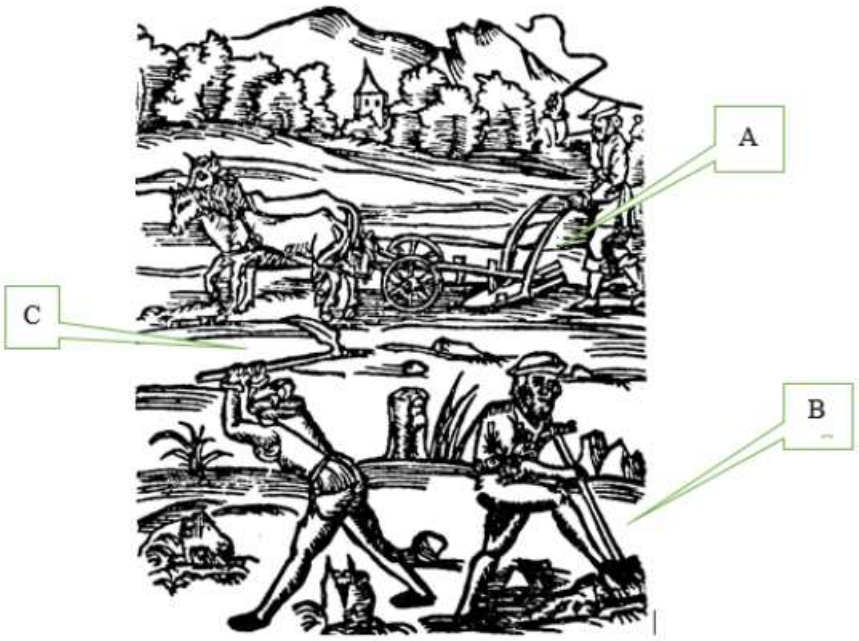
Opracowanie własne.

Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:

Ćwiczenie 1

Wymień trzy rodzaje narzędzi rolniczych przedstawionych na ilustracji.

Karczunek i orka, grafika z 1549 r.

Źródło: *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, pod red. Antoniego Mączaka, Wiedza Powszechna, Warszawa 1981, tom II, str. 190.

Twoje odpowiedzi

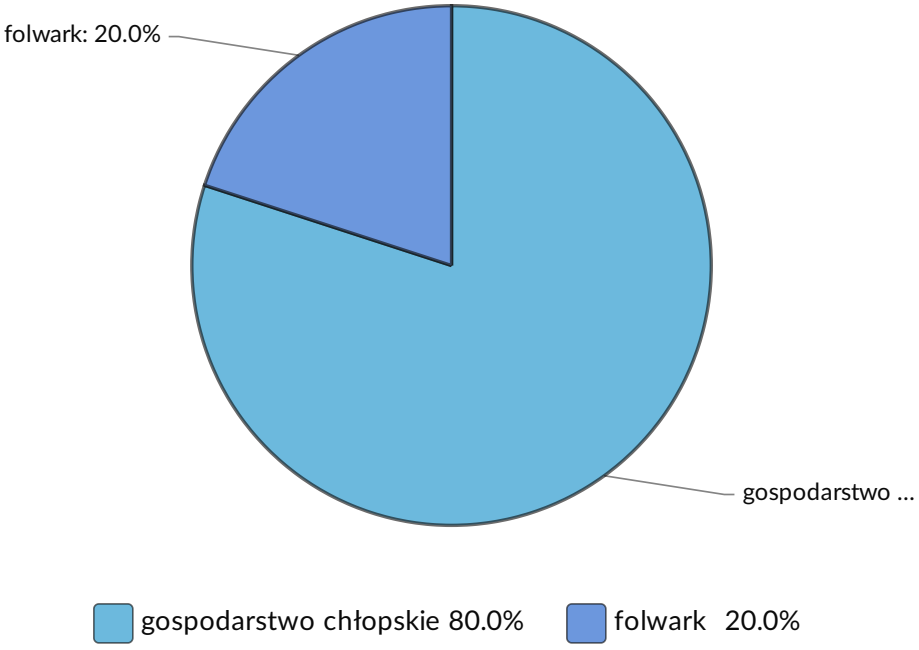
A

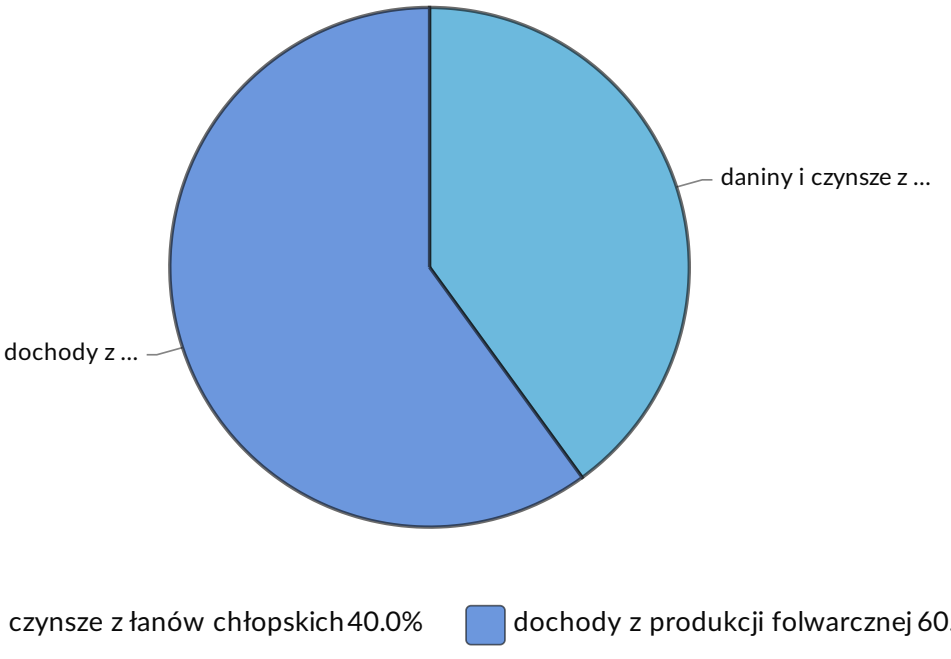
B

C

Ćwiczenie 2

Przeanalizuj poniższe wykresy i na ich podstawie wykonaj polecenie.

Diagramy: opracowanie własne.

Uzupełnij zdania.

Własność ziemska szlachcica była podzielona na dwie części: mniejszą ☐ / większą ☐, którą szlachcic użytkował osobiście w formie folwarku, oraz mniejszą ☐ / większą ☐, którą użytkowali chłopi w zamian za rentę feudalną. Z wykresu wynika, że szlachcie większe dochody przynosiły folwarki ☐ / czynsze z gospodarstw chłopskich ☐. Zachęcało to szlachtę do powiększania ☐ / pomniejszania ☐ folwarków oraz zamiany dotychczasowej formy renty feudalnej na czynsz ☐ / pańszczyznę ☐.

Ćwiczenie 3

Na podstawie tekstu źródłowego wymień nadużycia, jakich w świetle skargi chłopów dopuszczała się wobec nich szlachta.

> ***Wybór tekstów źródłowych z historii państwa i prawa polskiego epoki feudalizmu. Chłopi, mieszczanie***
>
> Henryk [Walezy], z bożej łaski król polski […]. Oznajmujemy wszem wobec i każdemu z osobna, komu to wiedzieć należy, iż gdy tu przyszli poddani nasi ze wsi Rogów, Mieyscza i Lubatowcza ku starostwu sanockiemu należący, skarżąc się na urodzonego Jerzego Mnyśka krajczego stołu naszego i starostę naszego sanockiego, […] że je przymuszają na roboty nieznośne i niepowinne, każąc im robić na każdy dzień w tydzień bez przestanku, za czym odpoczynku nigdy nie miewają, […] o powozy także się skarżyli, że je na dalekie przymuszają, chociaż od nich za te powozy owies pewną miarą odbierają, przed się oni muszą i powozy i owies dawać, nie przestając na jednym nad obyczaj starodowny, że im bronią wygonu do rzeki dla napawania bydła i ugoru także bronią, żeby nie pasali, chociaż na robocie folwarkowy robią ją nad starodawny zwyczaj; o strażą tyż skarżyli się, że je przymuszają przyszedłszy z robot po kilkanaście chodzić na nie do dwora; na którą skargę tych poddanych naszych od urodzonego.
>
> Źródło: *Wybór tekstów źródłowych z historii państwa i prawa polskiego epoki feudalizmu. Chłopi, mieszczanie*, oprac. B. Cybulski, S. Rogowski, Wrocław 1976, s. 131–132.

Nadużycia, których wedle skargi chłopów dopuszczała się wobec nich szlachta

Ćwiczenie 4

Przeczytaj tekst źródłowy i wykonaj zamieszczone pod nim polecenia.

Ustawa sejmu piotrkowskiego przeciwko zbiegłym chłopom z 1532 r.

Radząc nad pożytkiem spraw prywatnych ogółu [szlachty] naszego królestwa, które najwięcej szkody ponoszą przez złośliwość zbiegłych chłopów, czyli kmieci, lub ich synów, tak, że wielu z naszych poddanych z braku sług i robotników cierpi na skutek zaniedbania pilnych robót, postanawiamy i uchwalamy:
Starostowie i ich zastępcy, jak również władze miejskie grodów i miast mają chwytać przebywających tam wszystkich chłopów, czyli kmieci, zagrodników, czy jakichkolwiek innych poddanych lub ich synów, którzy uciekając bez wiedzy i woli swego pana przenoszą się do innych okolic. Schwytanych mają używać do prac służebnych tak długo, dopóki pan zatrzymanego lub zatrzymanych odnalazłszy nie zażąda ich. Na żądanie bowiem pana i na mocy dowodu, że to jest jego poddany, starostowie i ich zastępcy oraz władze miejskie grodów i miast będą mieć obowiązek wydać owego [poddanego] bezzwłocznie za pobraniem od tego, kto dochodzi swego poddanego, dwunastu groszy, które według naszego postanowienia będą im się należały za trud i staranność wykazaną przez zatrzymanie poddanego.

Źródło: *Ustawa sejmu piotrkowskiego przeciwko zbiegłym chłopom z 1532 r.*, [w:] *Teksty źródłowe do nauki historii w szkole, nr 18,: Polska wieś folwarczno-pańszczyźniana w XVI-XVIII wieku*, oprac. J. Bartyś, J. Goldberg, Warszawa 1960, s. 11–12.

Napisz, kto jest adresatem cytowanego dokumentu.

Wymień dwie formy wynagradzania osób, które pomogły w ujęciu zbiegłych chłopów i zwróceniu ich dotychczasowym panom.

Ćwiczenie 5

Przeanalizuj poniższą tabelę i na jej podstawie określ, które zdania są prawdziwe, a które fałszywe.

Własność dóbr w województwie kaliskim w końcu XVI w.

Powiaty	Ogółem		Własność					
			szlachecka		królewska		kościelna	
	wsie	łany	wsie	łany	wsie	łany	wsie	łany
	W liczbach bezwzględnych							
ogółem	1896	11102,9	1489,8	8381,3	124,5	943,8	281,7	177
gnieźnieński	430	2124,5	302,5	1416	17,5	87,5	110	621
kaliski	396	1921,3	331,8	1417	33	337,3	31,2	167
kcyński	241	1780,3	190	1387,8	2	14	49	378

koniński	285	1150,8	221	824	41	205	23	121
nakielski	174	2112,5	151	1792,5	8	94	15	226
pyzdrski	370	2013,5	293,5	1544	23	206	53,5	263
	W odsetkach							
ogółem	100	100	78,6	75,5	6,5	8,5	14,9	16

Źródło: Andrzej Nowak, *Początki kryzysu sił wytwórczych na wsi wielkopolskiej w końcu XVI i pierwszej połowie XVII wieku (na przykładzie województwa kaliskiego)*, Warszawa 1975, s. 232.

Zdanie	Prawda	Fałsz
W województwie kaliskim największy odsetek ziemi należał do Kościoła.	◯	◯
Najwięcej dóbr królewskich było w powiecie kaliskim.	◯	◯
W województwie kcyńskim najmniejszy areał gruntów zajmowały dobra królewskie.	◯	◯
Największą średnią wielkość miały wsie w powiecie nakielskim.	◯	◯
W województwie kaliskim największą średnią wielkość miały wsie szlacheckie.	◯	◯

Ćwiczenie 6

Zapoznaj się z treścią tekstu źródłowego i na jego podstawie oraz własnej wiedzy uzupełnij zamieszczone pod nim zdania.

Uniwersał królewski o ustawie sejmu krakowskiego z dnia 3 marca 1518 r.

> Na żądanie szlachty ziemi wieluńskiej ustanawiamy na obecnym sejmie krakowskim za zgodą powszechną naszej rady [senatu], że wszyscy chłopi [coloni] wszystkich i poszczególnych wsi, tak naszych, jak i szlacheckich, w tejże ziemi wieluńskiej położonych, którzy dotychczas na podstawie przywileju lub zwyczaju albo jakiegokolwiek immunitetu, nie byli zobowiązani do wykonywania jakichkolwiek prac, winni i niech będą zobowiązani pracować teraz i na przyszłość po wieczne czasy przez jeden dzień w każdym tygodniu dla swoich panów; a inne prace, które zwykle wykonywali, winny być zachowane według dawnego zwyczaju. A przeto polecamy tobie, abyś to postanowienie kazał ogłosić na rynkach miast i miasteczek twego starostwa i przed kościołami w dni świąteczne, a także podał do wiadomości wszystkich i poszczególnych chłopów, tak naszych, jako i szlacheckich, a to z uwagi na pełniony przez ciebie urząd, jak i łaskę naszą.

Źródło: *Uniwersał królewski o ustawie sejmu krakowskiego z dnia 3 marca 1518 r.*, [w:] *Teksty źródłowe do nauki historii w szkole. Polska wieś folwarczno-pańszczyźniana w XVI–XVIII wieku*, t. 18, oprac. J. Bartyś, J. Goldberg, Warszawa 1960, s. 7.

Uniwersał królewski z dnia 3 marca 1518 r. poprawiał ☐ / pogarszał ☐ położenie chłopów, ponieważ zwiększył ich obciążenie pańszczyzną ☐ / skutecznie zabezpieczył ich przed samowolnym obciążaniem pańszczyzną przez szlachtę ☐ .

Ćwiczenie 7

Zapoznaj się z poniższymi źródłami, a następnie wyjaśnij, jaki zachodzi związek między treścią tabeli oznaczonej jako źródło C a tekstami źródłowymi A i B.

Źródło A

Statut warcki z 1422 r.

> Nieużytecznego sołtysa pan w dziedzictwie mając albo krnąbrnego może rozkazać mu sołectwo jego sprzedać, który gdyby nie mógł mieć nabywcy, wtedy ów dziedzic z wymienionym sołtysem powinien i są obowiązani przyjść przed sędziego ziemskiego i przyjąć oraz wybrać dwie osoby roztropne, żadnej ze stron nie podejrzane, które w ten sposób wartość sołectwa na jedną sumę taksując, oznajmią jej wysokość temuż panu lub dziedzicowi do zapłacenia. I tak pan po zapłaceniu owej taksy pieniężnej dla siebie sołectwo otrzyma.

Źródło: *Statut warcki z 1422 r.*, [w:] *Teksty źródłowe do nauki historii w szkole. Sytuacja wsi feudalnej do XV wieku*, t. 7, oprac. W. Korta, Warszawa 1959, s. 26.

Źródło B

Jan Długosz

Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis

> Kalina. Wieś […], której dziedzicami są liczni z domu Potrójny Topór. W której [to wsi] jest 66 łanów kmiecych […]. Liczne zaś pola kmiece, usunąwszy kmieci zajęli rycerze, lecz niemniej oddają wymienionej prebendzie krakowskiej dziesięciną snopową […].
> Wiewiórka, wieś położona w parafii Zasów, której dziedzicem dzięki żonie jest Stanisław Tęczyński. W której [to wsi] jest 40 łanów kmiecych, […] podobnie dziedzic złożył trzy łany kmiece i obrócił je na folwarczne […].

> Lusławice, wieś położona w parafii Opatkowice, której dziedzicami są Mikołaj Marcinkowski z domu Gryfonów, Andrzej Pierzchała i Stanisław Trzop. W której to wsi są łany kmiece, podobnie zagrody, […] od dawnych czasów był tamże jeden folwark; lecz po zwiększeniu się liczby dziedziców i po wyrzuceniu kmieci pomnożyły się folwarki […].
>
> Źródło: Jan Długosz, *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, [w:] *Teksty źródłowe do nauki historii w szkole. Sytuacja wsi feudalnej do XV wieku*, t. 7, oprac. W. Korta, Warszawa 1959, s. 26–27.

Źródło C

Szacunek przeciętnej powierzchni gruntów uprawnych folwarku szlacheckiego w Wielkopolsce

Lata	Ogółem	Wielkopolska zachodnia	Wielkopolska wschodnia
w łanach			
1500-1550	3	3,3	2,4
1551-1580	3,5	3,5	3,6
1581-1605	4	3,9	4,1
1606-1630	4,4	4,7	4,1

Lata	Ogółem	Wielkopolska zachodnia	Wielkopolska wschodnia
1631-1655	6,2	6,5	5,8

Źródło: *Historia Polski w liczbach. Gospodarka*, t. 2, red. F. Kubiczek, Warszawa 2006, s. 73.

Napisz, jaki proces przedstawia tabela oznaczona jako źródło C.

Ćwiczenie 8

Zapoznaj się z tekstem źródłowym, a następnie na podstawie jego treści oraz wiedzy własnej wyjaśnij, w czyim interesie została uchwalona cytowana konstytucja sejmowa i na czym polegało jej znaczenie.

Wybór tekstów źródłowych z historii państwa i prawa polskiego epoki feudalizmu. Chłopi, mieszczanie

O synach kmiecych

Zapobiegając […] spustoszeniu dóbr, gdyż przez młodzieńców ze wsi od własnych rodziców odchodzących wsie bywają spustoszone dla niedostatku robotników, którzy na rolach mają być osadzeni, ponadto niektórzy pod pozorem uczenia się rzemiosł od rodziców odchodzą, ku złemu towarzystwu się przyłączając kradną, zabijają i deprawują się. I tak stanowimy, iż tylko jeden syn ze wsi od ojca ma odejść na służbę, a zwłaszcza na naukę szkolną albo do rzemiosła, a inni niech zostaną na dziedzinie z rodzicami. A gdy będzie który miał odejść, ma obowiązek wziąć list od panów miejsca świadczący, że jest wypuszczony, aby szedł do rzemiosła i na służbę. Tenże statut rozciągamy na dobra stołu naszego królewskiego i duchownych i świeckich osób, żadnej nie wyjmując; tak iż starostowie i dzierżawcy dóbr naszych pozwolenia i listy poświadczające mają dawać odchodzącemu, a w innych dobrach panowie miejsc to czynić mają. A jeśliby tylko jedyny syn był, ten na dziedzinie mieszkać ma i robić w domu z rodzicami, albo na tejże dziedzinie gdzie rodzice mieszkają, mieszkania albo służby, albo żywności niech szuka. A jeśliby który młodzieniec ze wsi mimo tego uciekający był znaleziony w miastach albo w miasteczkach, albo gdziekolwiek indziej, wtedy panu tego miejsca, z którego uciekł, ma być zwrócon pod winą czternastu grzywien, a ci którzy go zatrzymali winę

tylekroć, ilekroć by inaczej uczynili zapłaciwszy, wrócić go będą powinni.

Źródło: *Wybór tekstów źródłowych z historii państwa i prawa polskiego epoki feudalizmu. Chłopi, mieszczanie*, oprac. B. Cybulski, S. Rogowski, Wrocław 1976, s. 122.

Twoja odpowiedź

Dla nauczyciela

Autor: Joanna Kalinowska

Przedmiot: Historia

Temat: Chłopi i gospodarka folwarczno-pańszczyźniana

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum

Podstawa programowa:
Zakres podstawowy
Treści nauczania – wymagania szczegółowe
Zakres podstawowy
XVIII. Państwo polsko-litewskie w czasach ostatnich Jagiellonów. Uczeń:
3) omawia polską specyfikę w zakresie rozwiązań ustrojowych, struktury społecznej i modelu życia gospodarczego (gospodarka folwarczno-pańszczyźniana) na tle europejskim;

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje obywatelskie.

Cele operacyjne:

Uczeń:

- wyjaśnia genezę gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej w Polsce.
- przedstawia społeczne skutki dominacji gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej w Polsce.
- opisuje miasta i mieszczaństwo XVI-wiecznej Polski.
- ocenia poziom rozwoju wytwórczości miejskiej.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- rozmowa nauczająca z wykorzystaniem ćwiczeń interaktywnych;

- analiza materiału źródłowego (porównawcza);
- dyskusja.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda;
- telefony z dostępem do internetu.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

1. **Przygotowanie do zajęć.** Nauczyciel loguje się na platformie i udostępnia uczniom e-materiał „Chłopi i gospodarka folwarczno-pańszczyźniana". Prosi uczestników zajęć o zapoznanie się z treściami w sekcji „Przeczytaj" i wykonanie ćwiczenia nr 3 w sekcji „Sprawdź się".

Faza wstępna:

1. Wyświetlenie na tablicy tematu zajęć, ustalenie celu lekcji i kryteriów sukcesu.
2. **Raport z przygotowań.** Nauczyciel za pomocą dostępnego w panelu użytkownika raportu sprawdza przygotowanie uczniów do lekcji, m.in. kto zapoznał się z udostępnionym e-materiałem.
   Nauczyciel poleca uczniom przygotować w parach pytania z nim związane. Czego uczniowie chcą się dowiedzieć? Co ich interesuje w związku z tematem lekcji?

Faza realizacyjna:

1. Nauczyciel zadaje uczniom pytanie: Z czym kojarzy wam się gospodarka folwarczna i folwark pańszczyźniany? Poleca, aby przygotowali w parach mapy myśli związane z tym zagadnieniem, a następnie uczniowie z jednej pary (wylosowanej lub wskazanej przez prowadzącego) przedstawiają swoje propozycje. Pozostali uczniowie mogą dopowiadać istotne według nich informacje, a jedna osoba zapisuje najważniejsze propozycje na tablicy.
2. Nauczyciel, odnosząc się do wiedzy uczniów, zadaje im pytanie: Jak myślicie, jakie konsekwencje dla gospodarki oraz stosunków społecznych miało rozpowszechnienie

się w Rzeczypospolitej folwarku pańszczyźnianego? Uczniowie zgłaszają swoje propozycje, które są dopisywane do wcześniej zapisanych informacji na tablicy.
3. Praca indywidualna z symulacją interaktywną. Uczniowie analizują przeciętne roczne ceny wybranych produktów w Krakowie w okresie od XVI do połowy XVIII w., ich wzrost lub spadek. Wykonują ćwiczenia dołączone do multimedium. Wspólne omówienie odpowiedzi.
4. Na zakończenie tej części lekcji uczniowie rozwiązują indywidualnie ćwiczenia interaktywne z sekcji „Sprawdź się" wskazane przez nauczyciela. Analizują zawarte w nich materiały źródłowe opisujące gospodarkę folwarczną. Po wyznaczonym czasie następuje wspólne omówienie odpowiedzi.

Faza podsumowująca:

1. Nauczyciel ponownie odczytuje temat lekcji „Chłopi i gospodarka folwarczno-pańszczyźniana" i inicjuje krótką rozmowę na temat kryteriów sukcesu. Czego uczniowie się nauczyli? Na koniec poleca chętnemu uczniowi podsumowanie i – jeśli to potrzebne – uzupełnia informacje.
2. Na zakończenie nauczyciel dokonuje oceny pracy wylosowanej osoby.

Praca domowa:

1. Zaproponuj inne materiały źródłowe do tematu lekcji „Chłopi i gospodarka folwarczno-pańszczyźniana".

Materiały pomocnicze:

Dzieje Polski, pod red. J. Topolskiego, Warszawa 1977.

Grzybowski S., *Dzieje Polski i Litwy (1506-1648). Wielka historia Polski. Tom 4*, Kraków 2000.

Markiewicz M., *Historia Polski 1492-1795*, Warszawa 2004.

Morawski W., *Dzieje gospodarcze Polski*, Warszawa 2010.

Topolski J., *Polska w czasach nowożytnych. Od środkowoeuropejskiej potęgi do utraty niepodległości (1501-1795). Polska. Dzieje narodu, państwa i kultury*, tom II, Poznań 1999 r.

Cios S., *Ryby i rybactwo w dawnym Gdańsku*, *„Mówią Wieki"* wydanie specjalne 3/2013, *Gdańsk – miasto wielkiej historii*.

Janik M., *Czy gospodarka Rzeczypospolitej Obojga Narodów kończyła się na folwarku pańszczyźnianym?*, „Mówią Wieki" 9/2016.

Mączak A., *Gdy czerwiec polski barwił Europę*, *„Mówią Wieki"* 6/2005.

Targowski M., *Olędrzy i menonici nad Dolną Wisłą*, *„Mówią Wieki"* 11/2014.

Wyczański A., *Folwark szlachecki, „Mówią Wieki”* 10/1964.

Wskazówki metodyczne:

- Uczniowie mogą przed lekcją zapoznać się z informacjami w sekcji „Symulacja interaktywna”, aby aktywnie uczestniczyć w zajęciach i pogłębiać swoją wiedzę.